

K významu a hierarchii raně středověkých kostelů na Budči

Jiří Sláma (1934–2020).

Pavla TOMANOVÁ

Věda, láska, víra, s. 69–85

The Significance and Hierarchy of the Early Medieval Churches at Budeč

The existence of two early medieval churches at Budeč raises the question of their hierarchy and the testimony of the importance of the site. The following text seeks to answer these questions through comparisons with analogical sites with concentrations of Church structures in the broader area of Europe and by means of a discussion of concrete aspects of the Budeč churches, i.e. their architecture, dating, their patron saint, their location inside the stronghold and the testimony of the burials in their interior. The discussion leads to the hypothesis that the Rotunda of St Peter needn't have been built as the main Budeč church, but perhaps as a burial chapel. The main place of worship could have been the Church of the Virgin Mary and its possible predecessor; the existence of which is indicated by the oldest graves in the adjacent cemetery. The conclusions of the discussion also present Budeč as a base of Bavarian missionaries and an important Christianisation centre of Přemyslid Bohemia.

Key *Early Middle Ages; Church archaeology; churches; Christianisation; Budeč.*

🔑 *raný středověk; církevní archeologie; kostely; christianizace; Budeč.*

V jádru hradiště na Budči (okr. Kladno) máme již od raného středověku doloženu existenci dvou kamenných kostelů: dodnes dochované rotundy sv. Petra (od středověku s rozšířeným patrociniem o sv. Pavla) a jednoduchého jednolodního kostelíka P. Marie (*obr. 1; obr. 2*).¹ Výzkumy obou kostelů realizované

* Mgr. Pavla TOMANOVÁ, Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., tomanova@arup.cas.cz. Tento text vznikl jako součást mé disertační práce, jejížhož vedení se laskavě ujal pan prof. Sláma a byl mým školitelem oficiálně až do září 2020: TOMANOVÁ, Pavla: *Původ architektonických tradic předrománských kostelů s centrálním půdorysem v Čechách. Příkladová studie: rotunda sv. Petra a Pavla na Budči*, disertační práce, Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Praha 2021.

GUTH, Karel: *Praha, Budeč a Boleslav*, in: Svatováclavský sborník I. Kníže Václav svatý a jeho doba, Praha 1934, s. 686–818; SOMMER, Petr: *Archeologický výzkum budečského hradíště v letech 1929 a 1931*, Archeologické rozhledy 30, 1978, s. 171–184, 240; ŠOLLE, Miloš: *Význam archeologického výzkumu budečských kostelů (příspěvek k poznání předrománské architektury v Čechách)*, Umění 32/2, 1984, s. 115–121; TÝŽ, *Rotunda sv. Petra a Pavla na Budči*, Památky archeologické 81, 1990, s. 140–207; TÝŽ, *Kostel P. Marie na Budči (okr. Kladno) podle archeologického výzkumu v letech 1975–1980*, Památky archeologické 82, 1991, s. 231–265.

Obr. 1: Letecký snímek vnitřního hradiště na Budči s rotundou sv. Petra a Pavla a maketou půdorysu kostela P. Marie;

GOJDA, Martin: *Dokument C-DL-200700288*, Archeologický ústav Praha 2007; dostupné z: <https://digiarchiv.aiscr.cz/id/C-DL-200700288>.

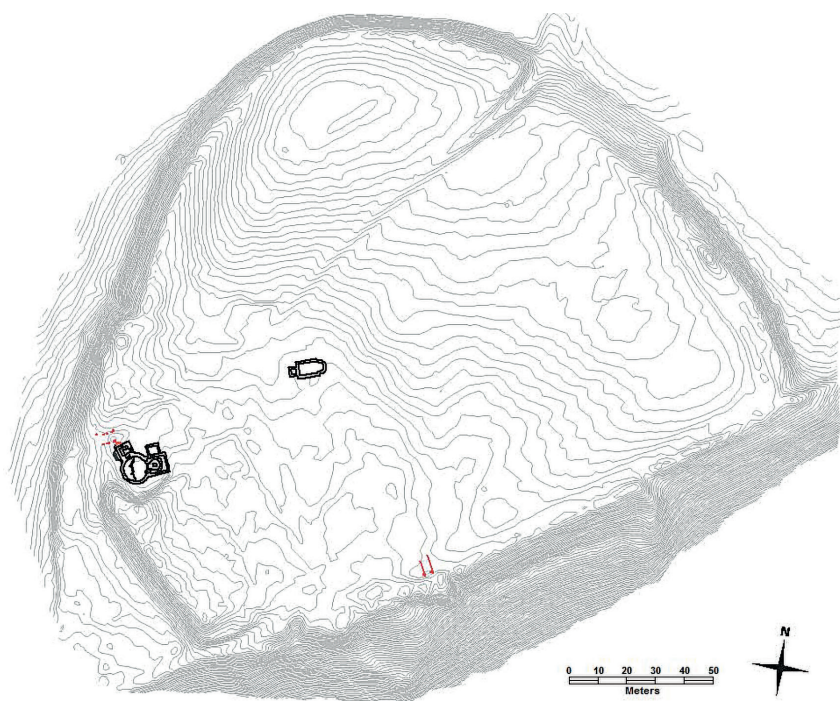
od závěru 19. století se dotýkaly mimo jiné otázky po funkcích a významu těchto kostelů a jejich vzájemné hierarchii.

Karel Guth pokládal mariánský kostel za hlavní chrám hradiště, který měl sloužit obyvatelům domnělého paláce zjištěného J. L. Píčem. Rotundu sv. Petra, stejně jako všechny ostatní „české“ raně středověké rotundy, považoval pak za vedlejší hřbitovní kostel. Guthův pohled na hierarchii obou kostelů vycházel z jeho přesvědčení o datování rotundy nejdříve do 11. století, resp. do doby po zániku obranné funkce budečských hradeb, na jejichž ruinách měla být postavena.²

Miloš Šolle naopak na základě vlastních archeologických výzkumů obou kostelů dospěl k názoru, že rotunda sv. Petra byla prvním a hlavním knížecím kostelem na Budči, zatímco kostel P. Marie byl mladší stavbou sloužící obyvatelům mladohradištního dvorce, jehož existenci předpokládal na základě výsledků výzkumů Z. Váni.³

² GUTH, Karel: *České rotundy*, Památky archeologické 34, 1924–1925, s. 185–186; Týž, *Praha*, s. 753–770.

³ ŠOLLE, M.: *Význam*, s. 115–121; Týž, *Kostel P. Marie*, s. 261–263.

Obr. 2: Vrstevnicový plán vnitřního hradíště na Budči

s vyznačenou polohou kostelů (černě), pozůstatků bran a cest (červeně);
vzdálenost vrstevnic = 20 cm; zpracování: GEO-CZ, P. Tomanová.

Oba uvedené názory se opírají o dnes již neplatné argumenty. Proti Guthovu výkladu bylo potvrzeno starší datování stavby rotundy sv. Petra. Dále, J. L. Píčem odkryté domnělé relikty paláce byly určeny jako kamenné podezdívky dřevěných staveb. A nakonec, M. Šollem a Z. Váňou předpokládaná existence mladohradištního dvorce, k němuž do jisté míry vztahoval funkci kostela P. Marie, byla vyvrácena revizí A. Bartoškové.⁴

Současný stav poznání Budče tak volá po hledání nových odpovědí na otázky o účelu dvou kostelů na vnitřním hradíšti. Odpovědi může nastínit srovnání s analogickými lokalitami s koncentrací církevních staveb, ale i detailnější pohled na aspekty obou diskutovaných kostelů: jejich formu a technologické provedení, datování, patrocina, polohu v rámci hradíště a pohrby v jejich interiérech.

⁴ BARTOŠKOVÁ, Andrea: Dvorec hradského správce na Budči? Srovnání publikovaných závěrů s výpovědí terénní dokumentace, *Archeologické rozhledy* 56, 2004, s. 310–320. ŠOLLE, M.: *Rotunda*, s. 198–201; VÁŇA, Zdeněk: *Přemyslovská Budeč: archeologický výzkum hradíště v letech 1972–1986*. Praha 1995, s. 100

Koncentrace kostelů na jedné lokalitě – hledání analogií a možnosti jejich výpovědi

Koncentrace několika kostelů na jednom hradišti je v Čechách 10. století doložena mimo Budeč pouze na Pražském hradě.⁵ Na Moravě je tento jev známý z Mikulčic, staroměstsko-uherskohradištské aglomerace a z Pohanska u Břeclavi.⁶ Ve stejném období v širším prostředí křesťanské západní Evropy lze koncentraci kostelů sledovat zejména v církevních centrech, v některých klášterech a na významných falcích. Zejména na lépe prozkoumaných lokalitách je zjevné, že mezi kostely byla stanovena určitá hierarchie s jedním hlavním kostelem, další pak měly funkci vedlejších kostelů a kaplí. Kostely centrálního půdorysu přitom zpravidla mívaly funkci vedlejší kaple (např. oktogonální kaple při klášterním kostele sv. Pantaleona v Kolíně n. Rýnem,⁷ kruhová kaple připojená k paláci na falcí ve Werle,⁸ kde stál ještě větší podélný chrám; podobně kostely v Altöttingu⁹ či Würzburgu¹⁰).¹¹ Je tedy nasnadě, že

⁵ FROLÍK, Jan – MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ, Jana: *Nejstarší sakrální architektura Pražského hradu*, Praha 2000; FROLÍK, Jan: *The Church of the Virgin Mary at Prague Castle (Bohemia)*. *Archaeology Revised*, in: *Architektura w początkach państw Europy Środkowej*, Gniezno 2018, s. 105–150; MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ, Jana – HERICOVÁ, Iva: *Revize první stavební fáze kostela Panny Marie na Pražském hradě/Hradčanech*. *Návrat po šedesáti pěti letech*, *Staletá Praha* 31, 2/2015, s. 62–75; TYTÉŽ: *Revize mladších stavebních fází kostela Panny Marie na Pražském hradě/Hradčanech*, *Staletá Praha* 33, 2/2017, s. 74–93.

⁶ GALUŠKA, Luděk: *Křesťanství v období byzantské misie a Metodějova arcibiskupství na bázi archeologických pramenů z oblasti Veligradu – Starého Města u Uherského Hradiště*, in: *Cyrlometodějská misie a Evropa. 1150 let od příchodu soluňských bratří na Velkou Moravu*, Brno 2014, s. 74–85; MACHÁČEK, Jiří a kol.: *Velkomoravská rotunda z Pohanska u Břeclavi*, *Památky archeologické* 105, 2014, s. 87–153; TYŽ: *Břeclav – Pohansko*, Brno 2016; POLÁČEK, Lumír: *Velkomoravská sakrální architektura – nové výzkumy, nové otázky*, in: *Cyrlometodějská misie a Evropa. 1150 let od příchodu soluňských bratří na Velkou Moravu*, Brno 2014, s. 66–73; TYŽ, *Hradiště Mikulčice-Valy a Velká Morava*, Brno 2014.

⁷ RISTOW, Sebastian: *Ausgrabungen von St. Pantaleon in Köln: Archäologie und Geschichte von römischer bis in karolingisch-ottonische Zeit*, Bonn 2009.

⁸ BINDING, Günther: *Deutsche Königspfalzen: von Karl dem Grossen bis Friedrich II. (765–1240)*, Darmstadt 1996, s. 168–178.

⁹ JACOBSEN, Werner: *Altötting (Bayern). Gnadenkapelle*, in: *Vorromanische Kirchenbauten: Katalog der Denkmäler bis zum Ausgang der Ottonen*, Nachtragsband, München 1991, s. 22; KELLER, Erwin: *Ausgrabungen in der karolingisch-ottonische Pfalz auf dem Kapellplatz in Altötting*, *Das archäologische Jahr in Bayern* 1984, s. 142–146; SCHAEFER, Leo: *Altötting*, in: *Vorromanische Kirchenbauten: Katalog der Denkmäler bis zum Ausgang der Ottonen*, München 1966, s. 21–22.

¹⁰ KUHN, Rudolf Edwin: *Die Rundkirche St. Maria auf der Festung Marienberg in Würzburg*. Eine Studie zu ihrer Form und Herkunft, *Würzburger Diözesan-Geschichtsblätter* 47, 1985, s. 5–30.

¹¹ Další příklady lokalit s příslušnou literaturou v TOMANOVÁ, P.: *Původ*, přílohy, Katalog.

i mezi budečskými kostely musela být dána jistá hierarchie ve smyslu hlavního bohoslužebného prostoru a vedlejší kaple se specifickou funkcí.¹²

Stavební forma a technologické provedení

Oba kostely na Budči patří mezi nejstarší zástupce zděné církevní architektury v Čechách a dosahují poměrně malých rozměrů. Zároveň se od sebe liší stavebním typem, technikou a částečně i použitým materiálem.

Rotunda sv. Petra měla v 10. století podobu stavby s centrálním půdorysem s východní podkovovitou apsidou. Půdorys lodi měl nepravidelný oválný tvar o světlosti 7,98 x 8,64 m, výška lodi dosahovala přes 12 m. Základové zdivo lodi je stavěno z lomové opuky i z místního slepence a zahlubuje se asi 30 cm do podloží. Nadzemní zdivo sestává z nepravidelných a hruběji otesaných opukových kamenů širokých 8 až 20 cm (*obr. 3*). Zdi jsou u základů mocné 100 cm, směrem nahoru se zužují. Nadzemní zdivo bylo pojeno pevnou světlou maltou s vysokým obsahem vápna, která, zejména v nejvíce zatěžovaných partiích, tvořila většinu hmoty zdiva (např. ve vrcholu kopule či vítězného oblouku). Již v nejstarší fázi byly stěny rotundy omítnuty a v interiéru byla provedená maltová podlaha, což naznačuje nálezová situace v původní východní apsidě (*obr. 4*). Kulové jámy odkryté v podlaze apsidy snad dovolují uvažovat o přítomnosti ciboriového oltáře; kameny poskládané u paty vítězného oblouku směrem do lodi mohou ukazovat na členění prostoru lodi a presbytáře předoltářní přepážkou.¹³ Celkové provedení rotundy nese stopy archaichnosti, ať už se jedná o nepravidelnosti půdorysu (a přeneseně i klenby), parabolický tvar původního vítězného oblouku či atypické napojení východní apsidy (*obr. 5; obr. 6*). Petr Macek se nicméně domnívá, že atypické prvky možná nejsou odrazem nezkušenosti stavitelů, ale vznikly záměrně za účelem zpevnění stavby. Argumentem může být skutečnost, že se její jádro plně dochovalo až do dnešních dnů.¹⁴

¹² Jevem koncentrace více kostelů na jedné lokalitě v anglosaském prostředí se zabývá publikace Heleny Gittos. Časné písemné prameny ze 7.–8. stol. osvětlují, že koncentrace kostelů byly vázány na klášterní prostředí a měly význam pro vykonávání procesí, které zde tvořilo základní formu liturgie. Viz GITTOS, Helena: *Liturgy, architecture and sacred places in Anglo-Saxon England*, Oxford 2013, s. 55–145. V našem prostředí lze s určitou formou procesní liturgie na lokalitách s více kostely snad také počítat. Avšak nemáme doklady, že by tato liturgie byla příčinou výstavby více kostelů na jedné lokalitě. Proto byla také odbornou komunitou odmítnuta hypotéza o provozu stacionární liturgie na hradě Mikulčice-Valy, kterou navrhovala Bibiana Pomfiová. Viz POMFYOVÁ, Bibiana: *Das Interpretationsmöglichkeiten der Sakraltopographie in Mikulčice*, in: *Frühmittelalterliche Kirchen als archäologische und historische Quelle*, Brno 2010, s. 87–100, redakční poznámka na s. 100.

¹³ Doložené příklady předoltářních přepážek např. v Dalmácii viz MARASOVIĆ, Tomislav: *Dalmatia praeromanica: ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji I*, Split 2008, s. 321–333.

¹⁴ MACEK, Petr: *Rotunda sv. Petra a Pavla na Budči*, *Zprávy památkové péče* 52/1, 1992, s. 6–13; ŠOLLE, M.: *Rotunda*.

Obr. 3: Rotunda sv. Petra a Pavla na Budči, odhalené románské zdivo věže a lomové zdivo lodi, v popředí pozůstatek zřejmě později k lodi přistavěné severní apsidy, předchůdkyně věže; výzkum M. Šolleho 1977; digitální archiv fotografií Archeologického ústavu AV ČR v Praze, ev. č. FT000054526.

Obr. 4: Rotunda sv. Petra a Pavla na Budči, fotoplán pozůstatků původní východní apsidy; výzkum M. Šolleho 1980; digitální archiv plánů Archeologického ústavu AV ČR v Praze, ev. č. PY000430084.

Původní podobu kostela P. Marie známe pouze zlomkovitě. Dochovaný půdorys ukazuje, že kostel byl postaven jako podélná jednolodní stavba s podkovovitou apsidou na východě (*obr. 7*).¹⁵ Délka původního kostela dosahovala 10,7 m, z toho vlastní loď byla dlouhá 7,4 m. Z kostela se dochovalo základové zdivo v pěti řadách. Sestávalo z břidlicových ploten dlouhých v koruně přes 2 m a doplňkově také z opukových a pískovcových kamenů; základ byl pojen pouze hlínou z podloží. Nadzemní zdivo se nejlépe dochovalo v apsidě, a to do výšky dvou řádků. Bylo stavěno technikou litého zdiva. Jeho líc tvořily mis-kovitě opracované opukové kvádríky dlouhé 22–40 cm a vysoké 10–15 cm, jejichž zadní strana byla nepravidelně ulámaná (*obr. 9*).¹⁶ Jádrem sestávalo z neopracovaných zlomků opuky prolitých načervenalou vápennou maltou. Na dvou místech v základovém zdivu byl dokumentován úsek sestavený z několika šikmě kladených kamenů, což M. Šolle (spíše mylně) popsal jako *opus spicatum* (*obr. 10*). Interiér kostela byl z velké části poničen mladší jámou z doby po zániku kostela (po 1786), vyplněnou množstvím lidských kostí.¹⁷ Zachoval

¹⁵ Základy však vytváří spíše půlkruhovitý půdorys. ŠOLLE, M.: *Kostel P. Marie*, s. 235.

¹⁶ Ve zdivu lodi se vyskytly i pískovcové kvádríky, ale ty zde mohly být osazeny až během mladších úprav. GUTH, K.: *Praha*, s. 764–765.

¹⁷ K interpretaci novodobé jámy vyplněné lidskými kostmi ŠOLLE, M.: *Kostel P. Marie*, s. 236; TOMANOVÁ, P.: *Původ*, text, s. 63.

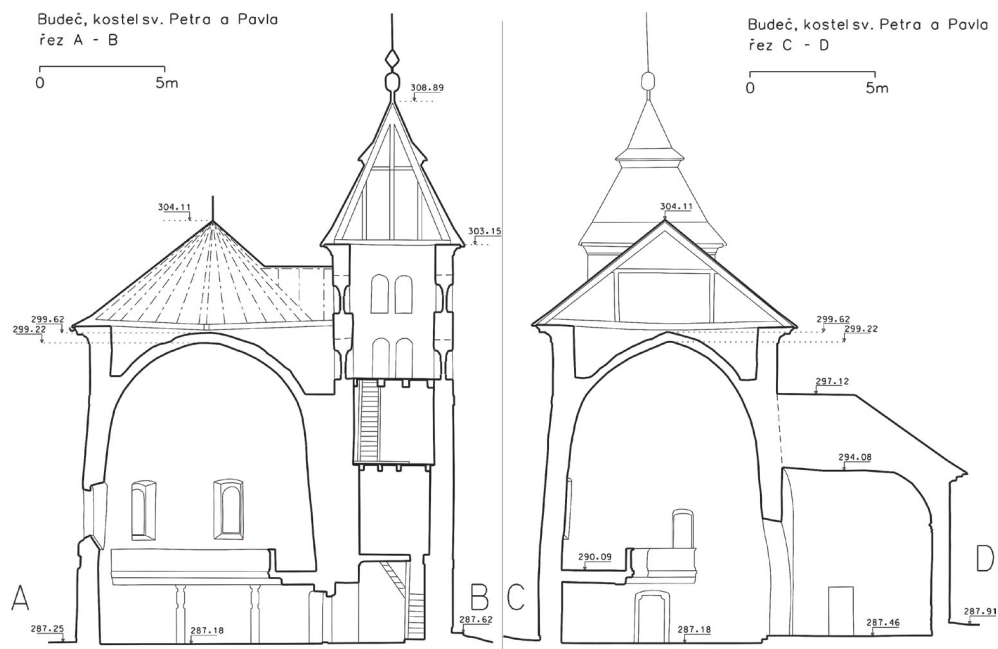
Obr. 5: Rotunda sv. Petra a Pavla na Budči, půdorys archeologicky odkryté situace;

oranžová – zdivo nejstarší fáze rotundy a raně středověké hroby;
světlejší okrová – pozůstatky zdív a zahluobené objekty pravděpodobně raně středověké,
zelená – relikty dlažeb různého stáří a charakteru;
modré šrafury – úsek zdíva a lodi rotundy zborčený a dozděný roku 1837;
vytvořeno na základě plánu uloženého v archivu Archeologického ústavu AV ČR v Praze
pod ev. č. PY000430211; vektorizace: M. Housková; další zpracování: P. Tomanová.

se jen úzký pás původního terénu podél jižní zdi lodi, v němž se dochovaly dva hroby, avšak žádné stopy po podlaze.¹⁸

Kostel P. Marie byl evidentně stavěn vyspělejší technikou než rotunda, což svědčí nejspíše o mladším datování. Kvádrkové zdivo jej snad umožňuje da-

¹⁸ GUTH, K. 1934, *Praha*, s. 764–766; SOMMER, P.: *Archeologický výzkum*, s. 14–15; ŠOLLE, M.: *Kostel P. Marie*, s. 233–237. V interiéru i blízkém okolí kostela se našly pozůstatky dalších kamenných konstrukcí, jejichž výklad a datování jsou velmi nejasné a nemusely pocházet z nejstarší fáze kostela: pás zdíva pod vítězným obloukem, přístavek jižně od kostela a pilířek v západní části lodi interpretovaný Šollem jako základ tribuny.

Obr. 6: Řezy rotundou sv. Petra a Pavla na Budči vytvořené z digitálního 3D modelu;

na řezech jsou dobře patrné nepravidelnosti lodi a zejména klenby;

řez A-B veden v ose románské věže, řez C-D napříč presbytářem; zpracování: GEO-CZ.

Obr. 7: Fotoplán odrytých základů kostela P. Marie na Budči;

výzkum M. Šolleho 1977;

digitální archiv plánů Archeologického ústavu AVČR v Praze, ev. č. PY000430436.

Obr. 8: Kostel P. Marie na Budči, vnější líc zdiva apsidy; výzkum J. Böhma 1931;

snímek převzat z: SOMMER, Petr: *Dokument C-TX-197700348*, Archeologický ústav AV ČR, Praha 1977, s. 54, tab. XXX-obr. 3; dostupné z: <https://digiarchiv.aiscr.cz/id/C-TX-197700348>.

Obr. 9: Kostel P. Marie na Budči, vnitřní líc zdiva apsidy; výzkum J. Böhma 1931; snímek

převzat z: SOMMER, Petr: *Dokument C-TX-197700348*, Archeologický ústav AV ČR, Praha 1977, s. 54, tab. XXX-obr. 1; dostupné z: <https://digiarchiv.aiscr.cz/id/C-TX-197700348>.

Obr. 10: Kostel P. Marie na Budči, vnitřní líc základů západní zdi lodi,

vpravo úsek šikmě ložených kamenů popisovaný M. Šollem jako *opus spicatum*;

výzkum M. Šolleho 1978; digitální archiv fotografií Archeologického ústavu AV ČR v Praze, ev. č. FT000057715.

tovat až do (časně) románského období.¹⁹ Otázkou je, zda tento kostel neměl staršího předchůdce, pro nějž hovoří charakter okolního hřbitova (viz níže). Současně, pro stavbu hlavního bohoslužebného prostoru byla častěji volena podélná dispozice, zatímco centrály měly zpravidla funkce vedlejších kaplí.²⁰ Pokud by rotunda sv. Petra byla hlavním kostelem na Budči, představovala by spíše výjimku. Takové výjimky reprezentují cášská kaple Karla Velikého a její následné „kopie“, které se ale v raném středověku omezují na prostor Francké říše a dosahují monumentálnějších rozměrů. Příklady menších staveb představují rotundy v Ducovém²¹ nebo v Höfe u Dreihausen,²² které jsou ale jedinými (známými!) kostely v rámci opevněného areálu.

¹⁹ Použitý materiál (narůžovělá malta a základy z břidlicových desek) se navíc shodují s materiálem použitým při stavbě románské věže u rotundy datované až do 12. století. Její kvádřikové zdivo se však skládá z pískovcových kamenů, opukové kvádry jsou použity pouze v nárožích a architektonických detailech. Viz MUK, Jan – LÍBAL, Dobroslav – MACEK, Petr: *Budeč, rotunda sv. Petra a Pavla. Závěrečná etapa hloubkového stavebně historického průzkumu*, Archiv Národního památkového Ústavu, územně odborné pracoviště středních Čech, ev. č. 263, s. 7; LÍBAL, Dobroslav: *Raně středověký vývoj kostela sv. Petra a Pavla na Budči*, Umění 29/5, s. 397; ŠOLLE, M.: *Kostel P. Marie*, s. 181.

²⁰ TOMANOVÁ, P.: *Původ*, s. 33–38, 151.

²¹ RUTTKAY, Alexander: *Ducové – Kostolec*, in: Velká Morava a počátky křesťanství, ed. Pavel Kouřil, Brno 2014, s. 235–237.

²² GENSEN, Rolf: *Ringwall Höfe bei Dreihausen*, in: Hessen im Frühmittelalter, Sigmaringen 1984, s. 249–252.

Datování

Od dob Šolleho výzkumů obou budečských kostelů panuje přesvědčení, že rotunda sv. Petra byla postavena dříve, než kostel P. Marie. Všechny známé okolnosti svědčí pro její výstavbu na přelomu 9. a 10. století. K datování kostela P. Marie se kromě M. Šolleho vyjádřil s určitými rozpaky J. Sláma, i když nakonec se přiklonil k datování kostela do třetí čtvrtiny 10. století.²³ Jak už bylo v předchozím odstavci naznačeno, kvádříky použité v kostele P. Marie by mohly nasvědčovat výstavbě dokonce až v časně románském období.²⁴

Podíváme-li se ale na počátek pohřbívání na přilehlých hřbitovech, dostaneme odlišný obraz. Nejstarší hroby na hřbitově u rotundy obsahují šperky velkomoravského charakteru. Tyto hroby byly přímo převrstveny pohřby s esovitými záušnicemi malého průměru. Esovité záušnice současně obsahují i nejstarší hroby v prostoru kostela P. Marie. Chronologický rozdíl mezi založením pohřebních areálů u rotundy a v místě kostela P. Marie tak nemohl být delší než několik let, maximálně desetiletí.

Zatímco v případě hřbitova u rotundy vše nasvědčuje skutečnosti, že byl založen u již stojící stavby, resp. všechny hroby rotundu prostorově respektují, v případě hřbitova u kostela P. Marie je situace jiná. Hrobové přídávky na přilehlém hřbitově datují počátky pohřbívání do 10. století: v sedmi hrobech se našly esovité záušnice výhradně malého průměru do 20 mm,²⁵ v hrobě č. 79/1 byl u hlavy zesnulého nalezen denár Jindřicha I. Bavorského (948–955),²⁶ hrob 79/1 navíc překrývá ještě starší hrob bez přídávku č. 80/A2. Začátek pohřbívání před stavbou kamenného kostela P. Marie navíc jasně dokládá hrob č. 143, který ležel pod základy severní zdi kostela (*obr. 11*).²⁷ Hrob č. 143 je patrně součástí téže skupiny hrobů, k níž patří i superpozice hrobů 79/1 – 80/A2. Hroby leží horizontálně blízko sebe a oproti ostatním měly poměrně hluboké hrobové jámy.²⁸ Další skupina podobně hlubokých hrobů, z nichž dva obsahovaly esovité záušnice malých průměrů, se nacházela východně od apsidy (*obr. 12*).

²³ SLÁMA, Jiří: *Nález mince a datování mariánského kostelíka na Budči*, Sborník národního muzea v Praze, Řada A – Historie, sv. 61, 2007, s. 21–23; ŠOLLE, M.: *Kostel P. Marie*, s. 259–260.

²⁴ Datování výstavby rotundy na přelom 9. a 10. století potvrdily také výsledky radiouhlíkové analýzy malt, které jsem zadala v roce 2022; publikace výsledků se připravuje. V současné době také čekám na výsledky radiouhlíkového datování vybraných kostí z nejstarších hrobů ze hřbitovů u obou kostelů.

²⁵ ŠOLLE, M.: *Kostel P. Marie*, s. 249. K chronologii esovitých záušnic ŠTEFAN, Ivo: *Příspěvek k chronologii a výpovědním možnostem esovitých záušnic*, *Studia mediaevalia Pragensia* 9, 2009, s. 171–205.

²⁶ Předmět je v současnosti nezvěstný. Za potvrzení informace děkuji kolegovi L. Polanskému.

²⁷ ŠOLLE, M.: *Kostel P. Marie*, s. 240.

²⁸ J. Böhm uvádí hloubku popisovaných hrobů přes 150 cm. Ostatní hroby naproti tomu byly dle Böhmových údajů hluboké 40–100 cm; hroby překryté kamennými deskami vyskytující se východně a jižně od mariánského kostela dosahovaly hloubky 100–135 cm. Viz SOMMER, P.: *Výzkum*, s. 175–180. Údaje o hloubce hrobů zkoumaných Böhem jsou však pouze relativní a není zřejmé, od jakého bodu byla hloubka měřena. Popisy hrobů zkoumaných M. Šollem v některých případech obsahují údaj o nivelaci. Hrob č. 143 situovaný pod základy kostela ležel ve výšce 286,91–93 m n. m. Ve srovnání s ostatními hroby se zaznamenanou absolutní výškou jde skutečně o jeden z nejhlouběji položených hrobů hřbitova u kostela P. Marie. ŠOLLE, Miloš: *Dokument CTX198204879C*, Archeologický ústav AVČR, Praha, dostupné z: <https://digiarchiv.aiscr.cz/id/CTX198204879>, s. 27–70.

Obr. 11: Hrob č. 143 pod základy kostela P. Marie na Budči; výzkum M. Šolleho 1977; digitální archiv fotografií Archeologického ústavu AV ČR v Praze, ev. č. FT000054538.

Doklady o počátcích pohřbívání před stavbou kamenného kostela P. Marie jsou dle mého názoru nesporné. Datovat výstavbu kamenného mariánského kostela podle nejstarších hrobů přilehlého pohřebiště tedy nelze. Otázkou je, v jaké fázi vývoje pohřebiště byl kamenný kostel zřízen a zda neměl staršího, zřejmě dřevěného, předchůdce. Ten by pak dobře zapadal do obrazu Budče jako misijního a christianizačního centra přemyslovských Čech.²⁹

Patrocinia

Obě patrocinia budečských kostelů, svatopetrské i mariánské, patří mezi vůbec nejčastější a nejstarobylejší zasvěcení. V germánském světě se kult sv. Petra šířil díky misijní činnosti již od 4.–5. století. Ve Francké říši nastalo významné posílení kultu sv. Petra s nástupem vládnoucí dynastie Karlovců, která si tohoto světce zvolila za svého ochranného patrona. Svatému Petru byl například zasvěcen i misijní kostel založený Karlem Velikým na místě pohanské svatyně Irminsul poblíž hradiště Eresburg.³⁰ Druhá vlna sílící svatopetrské úcty je spojena s reformním clunyjským hnutím. Samotné clunyjské opatství bylo roku 910 věnováno sv. Petru a bylo pod přímou ochranou papeže. Benediktini se v této době stali nositeli svatopetrské úcty.³¹ Svatopetrské zasvěcení je poměrně četné v Bavorsku, odkud mj. přicházeli misionáři do Čech, a nese jej i hlavní kostel řezenské diecéze. Na možnost souvislosti zasvěcení budečské rotundy s řezenskou katedrálou, resp. Bavorskem obecně, upozornili již D. Líbal a P. Macek.³²

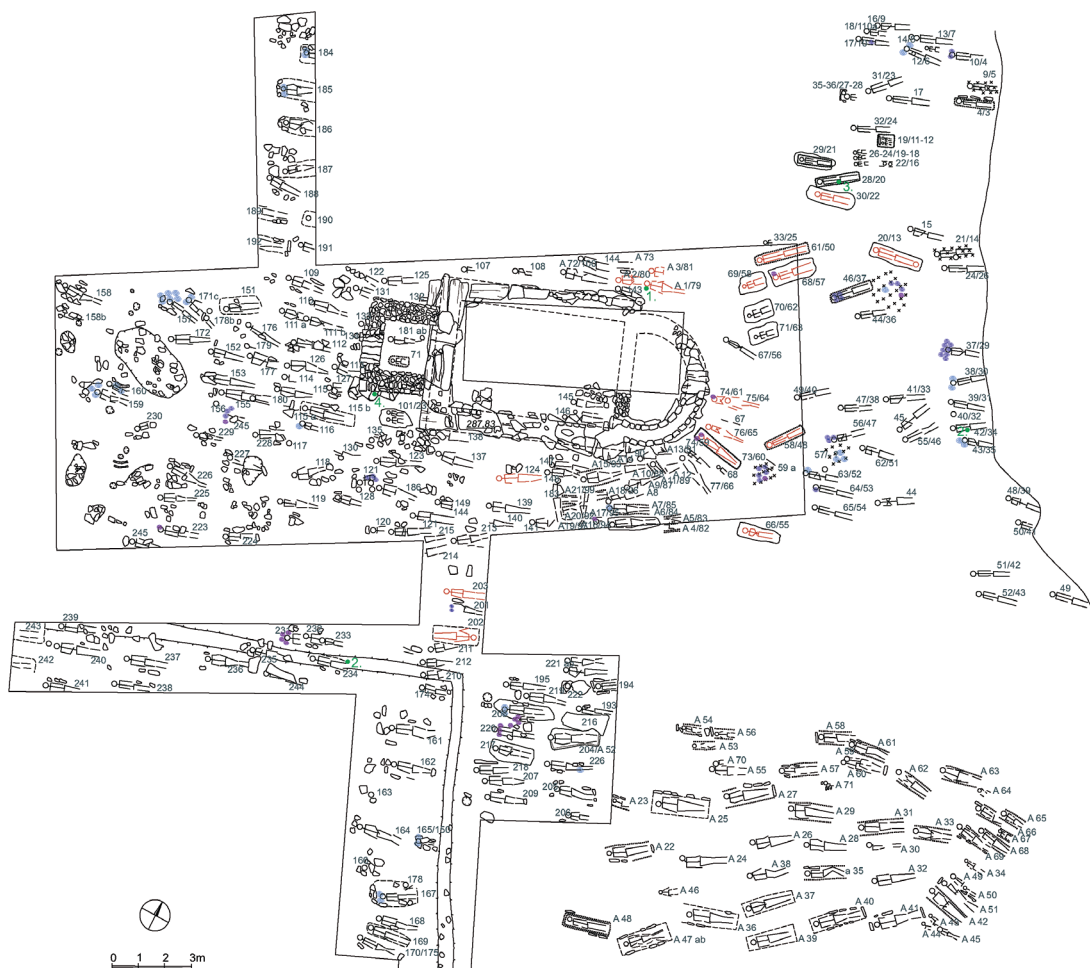
Patrocinium P. Marie nesly kostely již od pozdní antiky a raného středověku,

²⁹ K charakteru lokality v 10. století: TOMANOVÁ, Pavla: *Budeč kněžny Ludmily*, in: Ludmila. Kněžna a svěřice, Praha 2020, s. 213–225.

³⁰ BUCHBERGER, Michael – KASPER, Walter: *Lexikon für Theologie und Kirche 8. Pearson bis Samuel*, Freiburg 1999, s. 90–102; ZWÖLFER, Theodor: *Sankt Peter, Apostelfürst und Himmelspförtner: seine Verehrung bei den Angelsachsen und Franken*, Stuttgart 1929.

³¹ MARSHALL, Werner: *Alte Kirchenpatrozinien des Archidiakonates Breslau: Ein Beitrag zur ältesten schlesischen Kirchengeschichte*, Köln 1966, s. 209–221.

³² LÍBAL, D.: *Raně středověký vývoj*, s. 396; MACEK, P.: *Budeč*, s. 9–10.

**Obr. 12: Půdorys kostela P. Marie a okolního hřbitova
odkrytých výzkumy J. Böhma, M. Šolleho a Z. Váni;**

červená – hroby hlubší než 100 cm (relativní údaj v nálezové zprávě J. Böhma);

fialové značky – esovitě záušnice s průměrem do 20 mm;

tmavě modré značky – esovitě záušnice s průměrem 20–30 mm;

světle modré značky – esovitě záušnice s průměrem nad 30 mm;

zelené značky – mince v hrobech, číslы označeny ražby:

1. Jindřicha I. Bavorského, 2. Vratislava II., 3. Bořivoje II.,

4. Přemysla II. Otakara (brakteát nalezen v hrobě překrytém mladším přístavkem);

vytvoreno na základě plánu uloženého v archivu Archeologického ústavu AV ČR v Praze

pod ev. č. PY000430251, vektorizace: M. Housková; zpracování: P. Tomanová.

ať už významné katedrály, nebo menší kaple. Mariánské zasvěcení měl i kostel založený knížetem Bořivojem na Pražském hradě zmiňovaný např. Kristiánovou legendou.³³ V českém prostředí se mariánské a svatopetrské zasvěcení objevují vedle sebe jak na Budči, tak také později, např. u klášterů v Kladru-bech, Želivi či Doksanech. V těchto případech byl vždy mariánský kostel postaven vedle staršího svatopetrského kostelíka, a převzal postavení hlavního chrámu.³⁴ Kontext klášterů 12. století ale nelze považovat za zcela relevantní analogii pro o dvě století starší situaci na Budči.

Poloha budečských kostelů v rámci hradiště

Při prvním pohledu na plán budečského hradiště je patrné několik skutečností. Rotunda sv. Petra byla situována v těsné blízkosti hradby v severozápadním rohu vnitřního hradiště, v sousedství západní brány. Podle doposud obecně přijímaných interpretací stála v prostoru palisádou vymezeného velmožského dvorce. Interpretace o existenci, resp. o rozsahu dvorce jsem však zpochybnila ve své disertační práci. Hlavním argumentem proti předpokládanému rozsahu dvorce byla skutečnost, že pozůstatky palisádového žlabu nebyly zachyceny v místech severně a severozápadně od rotundy, kudy měl podle dosavadních interpretací procházet.³⁵ Naproti tomu kostel P. Marie zaujímal v topografii vnitřního hradiště poměrně centrální polohu a zdá se, že k němu směřovaly i komunikace od dosud známých bran (*obr. 2*).

Kostel P. Marie nad svatopetrskou rotundou dominoval zřejmě i výškopisně. Úroveň původní výšky terénu v místě staveb kostelů lze vyčíst z terénní dokumentace výzkumů M. Šolleho. Půdorys zachycující odkryté reliktu základů kostela udává nejvyšší kótu dochovaného zdiva s hodnotou 287,83 m n. m. (*obr. 12*). Není ale zcela zřejmé, zda šlo již o korunu základového zdiva, nebo zda se rozhraní základového a nadzemního zdiva nacházelo ještě nad touto úrovní. V případě rotundy se zachoval pouze půdorys z výzkumu lodi s nepřepočítanými kótami.³⁶ V ní se lze opřít o kótu podlahové úrovně popsané jako „dláždění románské“ v severovýchodní části lodi. Ať už šlo o podlahu jakéhokoli stáří, je možné předpokládat, že se nacházela nad úrovní terénu stavby. Po přepočítání vychází absolutní výška této podlahové úrovně na 286,93–286,91 m n. m. Současná dlažba se nachází v nadmořské výšce 287,18 m n. m. (*obr. 6*). Podlaha v lodi rotundy sv. Petra se tedy nacházela níže, než byla nejvyšší naměřená nadmořská výška základového zdiva kostela P. Marie.

³³ *Kristiánova legenda. Život a umučení svatého Václava a jeho báby svaté Ludmily*, vyd. Jaroslav LUDVÍKOVSKÝ, Praha 1978, kap. 3, s. 24.

³⁴ BOHÁČ, Zdeněk: *Patrocinia kostelů při nejstarších kláštorech a kapitulách v českých zemích*, Historická geografie 5, 1970, s. 51–77; RYNEŠ, Václav: *K počátkům úcty sv. Petra v naší vlasti*, Duchovní pastýř 17, 1967, s. 157.

³⁵ TOMANOVÁ, P.: *Původ*, s. 69–70, přílohy: plány 5, 6 a, b, c.

³⁶ Plán uložen v archivu Archeologického ústavu AV ČR v Praze pod ev. č. 430249A.

Pohřby v interiéru

Pohřbívání laiků v interiérech kostelů bylo opakovaně zakazováno na několika církevních synodách; výjimku představovali patroni kostela. Přesto existují doklady o pohřbech v interiérech raně středověkých kostelů nejen v Čechách, ale i v jiných oblastech soudobé křesťanské Evropy. Většina badatelů tyto pohřbené identifikuje s příslušníky vládnoucích rodů a vysokými společenskými elitami.³⁷ Pohřby žen a dětí lze téměř s jistotou přičíst k této společenské skupině.³⁸ Méně často je v české literatuře pomýšleno na pohřby duchovních elit, kněží a mnichů, jichž se však synodální zákazy netýkaly.³⁹

Fenomén pohřbívání v interiéru je doložen u obou budečských kostelů. Jak již bylo výše uvedeno, interiér kostela P. Marie byl sice z velké části poničen novodobým zásahem, přesto se v úzkém pruhu při jižní zdi dochovaly dva hroby. Jejich zásyp obsahoval výhradně zlomky raně středověké keramiky.⁴⁰ Vzhledem k absenci pevnějších datovacích opor nelze datování hrobů do raného středověku s jistotou potvrdit ani zamítnout.

Výzkum rotundy sv. Petra poskytl přesvědčivější doklady o raně středověkém pohřbívání v jejím interiéru. Zachytil na 20 hrobů, z nichž sedm bylo datováno M. Šollem do raného středověku, dle mnou provedené revize jsou přesvědčivě raně středověké čtyři hroby.⁴¹ K nim pak lze přičíst nedochovaný hrob v prostoru lodi před vítězným obloukem, jehož existenci indikuje měděný zlacený gombík zdobený pletencovým vzorem nalezený v druhotné poloze, v zásypu hrobu č. 344 (*obr. 13*). Zesnulý, jemuž gombík patřil, byl velmi pravděpodobně prvním pohřbeným v interiéru rotundy. Tomu nasvědčuje jak prestižní poloha hrobu, tak charakter šperku.

Interpretační možnosti těchto pohřbů pro funkci rotundy nabízejí zahraniční analogie. Podle databáze kostelů s centrálním půdorysem, kterou jsem vytvořila pro účely disertační práce, byly pohřby v interiéru zaznamenány spíše v malém počtu případů.⁴² Centrály s hroby v hlavní lodi byly nejčastěji stavěny jako pohřební kaple. Typickými příklady jsou křížové kaple 5.–6. století v severní

³⁷ MACHÁČEK, J. a kol.: *Velkomoravská rotunda*, s. 126; SCHULZE-DÖRRLAMM, Mechthild: *Bestattungen in den Kirchen Grossmährens und Böhmens während des 9. und 10. Jahrhunderts*, Jahrbuch des Römischgermanischen Zentralmuseums Mainz 40, 1993, s. 557–619.

³⁸ V interiéru budečské rotundy se našel jeden ženský hrob č. 375 a dva dětské č. 168 a 179. Viz ŠOLLE, M.: *Rotunda*, s. 189. Raně středověké dětské hroby jsou doloženy např. i v rotundě na Pohansku u Břeclavi: hroby č. 140, 167 a 176. Viz MACHÁČEK, J. a kol.: *Velkomoravská rotunda*, s. 125–130.

³⁹ KAVÁNOVÁ, Blanka: *Großmährische Gräber in Kirchen – Erkenntnisstand*, in: *Die Frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des Östlichen Mitteleuropas*, Brno 2005, s. 49; UNGER, Josef – MALINA, Jaroslav, eds.: *Panorama biologické a sociokulturní antropologie: modulové učební texty pro studenty antropologie a „příbuzných“ oborů 9*, Pohřební ritus a zacházení s těly zemřelých v českých zemích (s analogiemi i jinde v Evropě) v 1.–16. století, Brno 2002, s. 40.

⁴⁰ ŠOLLE, M.: *Kostel P. Marie*, s. 236.

⁴¹ Jde o hroby s přesvědčivě dokumentovaným kamenným obložením č. 371, 375, 378 a dětský hrob s nožíkem č. 368. ŠOLLE, M.: *Rotunda*, s. 189, 190; TOMANOVÁ, P.: *Původ*, přílohy, plán 39, tab 1.

⁴² Jev pohřbů v interiéru nebyl při sestavování databáze primárně sledovaným aspektem. Byl ale evidován v souvislosti s okolnostmi založení či funkcí, případně je patrný z kresebné dokumentace sledovaných staveb.

Obr. 13: Zlomek měděného zlaceného gom-bíku nalezený v interiéru rotundy v zásypu novověkého hrobu č. 344; rozměry 47 x 25 mm, Národní muzeum, inv. č. H1-245302, foto: Ludmila Barčáková.

Itálii, které sloužily jako mausoleum významných osob (např. mausoleum Gally Placidie v Ravenně⁴³). Jiné příklady představují pohřební kaple sloužící jako místo posledního odpočinku členů kněžských či řeholních komunit (chrám sv. Matěje ve Splitu,⁴⁴ kaple sv. Michaela ve Fuldě⁴⁵). Odlišnými případy jsou pohřby zakladatelů v interiéru kostela, který ale primárně nesloužil jen jako pohřební kaple. Tak byl pohřben Karel Veliký do

kaple P. Marie v Cáchách,⁴⁶ kolínský arcibiskup Heribert v opatském chrámu v Deutz⁴⁷ nebo biskup Notker v nově založeném kolegiálním kostele v Lutychu.⁴⁸ Stavby v Deutz a v Lutychu přitom byly inspirovány cášskou kaplí – formálně i funkčně – a jednalo se o hlavní kostely daného církevního komplexu.

Je otázkou, do kterého z nastíněných schémat zapadá právě budečská rotunda. V případě, že by rotunda sv. Petra byla založena jako hlavní budečský

⁴³ CIRELLI, Enrico: *Élites civiles ed ecclesiastiche nella Ravenna tardoantica*, Hortus Artium Medievalium 13, 2007, s. 301–318; VERZONE, Paolo: *L'Architettura religiosa dell'alto medio evo nell'Italia settentrionale*, Milano 1942, s. 9–10.

⁴⁴ MARASOVIĆ, Tomislav: *Dalmatia praeromanica: ranosrednjovekovno graditeljstvo u Dalmaciji III*, Split 2011, s. 270–272.

⁴⁵ HAHN, Heinrich: *Fulda, St. Michael*, in: Hessen im Frühmittelalter, Sigmaringen 1984, s. 307–308; ELLGER, Otfried: *Die Michaelskirche zu Fulda als Zeugnis der Totensorg: Zur Konzeption einer Friedhofs- und Grabkirche im karolingischen Kloster Fulda*, Fulda 1989.

⁴⁶ Např. BINDING, Günther: *Die Aachener Pfalz Karls des Großen als Archäologisch-Baugeschichtliches Problem*, Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters 25/26, 1997/1998, s. 63–85; KELLER, Christoph: *Archäologische Forschungen in Aachen*, Mainz 2004.

⁴⁷ OSWALD, Friedrich: *Deutz (Köln-), St. Heribert*, in: Vorromanische Kirchenbauten: Katalog der Denkmäler bis zum Ausgang der Ottonen. München 1966, s. 58–59; SCHAEFER, Leo: *Deutz (Köln-, Nordrhein-Westfalen), St. Heribert*, in: Vorromanische Kirchenbauten: Katalog der Denkmäler bis zum Ausgang der Ottonen, Nachtragsband, München 1991, s. 88–89; UNTERMANN, Matthias: *Der Zentralbau im Mittelalter*, Darmstadt 1989, s. 128–130.

⁴⁸ GENICOT, Luc-Francis: *L'octogone de Notger et son avant-corps*, in: Le collégiale Saint-Jean de Liège. Mille ans d'art et d'histoire, Liège 1987, s. 47–56.

chrám s pohřbem zakladatele v prostoru lodi, pak by oním pohřbeným měl být, podle výpovědi svatováclavských legend, kníže Spytihněv I. Podle některých badatelů byl však tento Přemyslovec pohřben spolu se svou manželkou v mladší hrobce vložené do původního kostela P. Marie na Pražském hradě.⁴⁹ Jiní badatelé jsou ke stanovení identity pohřbených v mariánském kostele na Pražském hradě opatrní a pohřbené ponechávají v anonymitě.⁵⁰ Bez ohledu na problematiku pohřbů v kostele P. Marie na Pražském hradě; představa, že by se kníže Spytihněv I. nechal pohřbít na Budči místo v Praze, se zatím nezdá příliš pravděpodobná a nemáme pro ni opory.

Druhou možností je vykládat rotundu sv. Petra na Budči jako pohřební kapli. Na takovou interpretaci bezprostředně navazuje otázka, pro koho byla určena. Prvním pohřbeným byl zřejmě společensky vysoce postavený jedinec oděný v luxusním pohřebním šatu, jehož hrob si zasloužil prestižní polohu ve středu rotundy před vítězným obloukem. Zda šlo o duchovního nebo zástupce světské elity nelze rozhodnout. Další z raně středověkých hrobů, dětský hrob č. 368 a ženský hrob č. 375, soudě dle pohlaví a věku, zřejmě patřily spíše představitelům laické elity. Raně středověké hroby 371 a 378 nebylo možné určit. Hroby se nacházely rozprostřené po celé lodi a prostorově se respektovaly.

Z výše uvedených analýz a úvah lze vyvodit následující závěry k významu a hierarchii budečských kostelů. Forma a provedení staveb naznačují, že rotunda sv. Petra byla díky svým specifickým prvkům pionýrským počinením zděné architektury s centrálním půdorysem v Čechách. Právě díky svému centrálnímu schématu je ale spíše méně pravděpodobné, že šlo o hlavní chrám na lokalitě. Centrály měly povětšinou postavení vedlejších kaplí, mnohdy byly spojovány s konverzí, resp. christianizací nového území, případně měly funkci memoriální (pohřební či relikviářové kapele). Kostel P. Marie lze na základě kvádříkového zdiva pokládat za stavbu o něco mladší, snad až časně románskou. Charakter okolního hřbitova a stratigrafie hrobu č. 143 však poukazují na možného (dřevěného?) předchůdce mariánského kostela, jehož podobu a rozměry nemůžeme odhadovat. Výpověď patrocinií pro hierarchii kostelů není příliš směrodatná. Svatopetrské patrocinium rotundy ale zřejmě odráží vazby k Bavorsku, ostatně jako i nejstarší mince nalezená na Budči, denár Jindřicha I. Bavorského v hrobě č. 79/1 na hřbitově u kostela P. Marie.

Topograficky v rámci vnitřního hradiště dominuje kostel P. Marie, a to jak horizontálně, tak vertikálně. Stál téměř v centru lokality, ve výškově výraznější poloze. Poloha rotundy sv. Petra působí na plánu lokality spíše okrajově. Navíc byla postavena na místě, které leželo zhruba jeden výškový metr níže oproti základně mariánského kostela. Argument, že rotunda stála v areálu vel-

⁴⁹ FROLÍK, Jan – SMETÁNKA, Zdeněk: *Archeologie na Pražském hradě*, Praha 1997, s. 76.

⁵⁰ MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ, J. – HERICHOVÁ, I.: *Revize*, s. 74–77.

možského dvorce, což by jejímu umístění dávalo určitou prestiž, byl detailnější analýzou zpochybněn.

Raně středověké hroby v interiéru rotundy sv. Petra i přilehlý hřbitov naznačují, že uvnitř i vně rotundy se pohřbívalo prakticky od dokončení stavby tohoto kostela. Raně středověké hroby přitom byly rozmístěny v celém prostoru hlavní lodi. Zdá se tedy, že pohřební aspekt mohl být pro funkci rotundy dosti významný a že snad šlo o prestižní pohřební kapli pro vybrané členy duchovní anebo světské elity. Hlavním bohoslužebným prostorem by pak byl zřejmě jiný prostor, snad kostel P. Marie, příp. jeho hypotetický předchůdce. Závěrečná tvrzení se stále ocitají spíše na tenkém ledě úvah, které snad bude moci podpořit či vyvrátit budoucí bádání.